

Теодора Кашилска, доктор
Институт за литература – Българска академия на науките
tkashilska@gmail.com

ПРИЯТЕЛСТВА И СЪПЕРНИЧЕСТВА – МЕМОАРНАТА КНИГА НА КИРИЛ ХРИСТОВ „ЗАТРУПАНА СОФИЯ“

Резюме

Докладът се фокусира върху мемоарните наративи в книгата на Кирил Христов „Затрупана София“ (1944). В основата на тези наративи стоят сложните взаимоотношения на поета с едни от най-влиятелните фигури в литературния и културния живот на България през първата половина на XX век – д-р Кръстьо Кръстев, Иван Вазов, Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Алеко Константинов и др. Без значение дали разказва за появата си на литературната сцена, за приятелствата и съперничествата си, или за творческите си (не)успехи, Кирил Христов използва всяка една възможност, за да покаже превъзходството си над своите съвременници.

Ключови думи: писателски мемоари, памет, литературна история, българска литература на XX век, Кирил Христов

Teodora Kashilska, PhD
Institute of Literature – Bulgarian Academy of Sciences
tkashilska@gmail.com

FRIENDSHIPS AND RIVALRIES – KIRIL KHRISTOV'S MEMOIR BOOK “SOFIA UNDER RUINS“

Abstract

The paper focuses on the memoir narratives in Kiril Hristov's book “Sofia under ruins“ (1944). At the core of these narratives are the poet's complex relationships with some of the most influential figures in the literary and cultural life of Bulgaria in the first half of the twentieth century – Dr. Krastyo Krastev, Ivan Vazov, Pencho Slaveykov, Peyo Yavorov, Aleko Konstantinov, and others. No matter whether he is telling about his appearance on the literary scene, about his friendships and rivalries, or about his creative failures and successes, Kiril Hristov uses every opportunity to show his superiority over his contemporaries.

Keywords: writer's memoir, memory, literary history, Bulgarian literature of the twentieth century, Kiril Hristov

Сложните взаимоотношения на поета Кирил Христов с едни от най-влиятелните фигури в литературния и културния живот на страната го съпътстват през целия му живот, а приятелствата и съперничествата му заемат основна част от съдържанието на мемоарната му книга „Затрупана София“, отпечатана през 1944 г. Тя е първата по рода си книга, съвместяваща спомени за емблематични пространства в столицата и спомени за литературния живот на страната от първата половина на XX век.

Без значение дали разказва за появата си на литературната сцена, за приятелствата и съперничествата си, или за творческите си (не)успехи, Кирил Христов използва всяка една възможност, за да покаже превъзходството си над своите съвременници. Ето защо когато предупреждава читателя: „В тая своя книга аз улавям съвсем малка част свои преживявания“ (Христов 2021: 8), използваното определение „малка“ не говори за броя описани лични преживявания, а за обема на книгата, оказал се съвсем недостатъчен да побере всичко онова, пряко свързано с личността му, терзало го през годините и превърнало се в част от мемоарното изложение.

Наративът за появата и разпознаването на таланта, пронизващ „Затрупана София“, е неразривно обвързан с личността на д-р Кръстев и списание „Мисъл“. Неизменна част от този мемоарен наратив е зародилото се приятелство между поета и литературния критик – „...в началото на своя път аз бях завидно щастлив. Редакцията на списание „Мисъл“, всъщност домът на д-р Кръстев, за мене още от първия ден стана едно благодатно тихо пристанище. Аз можех да посещавам по всяко време своя неотдавнашен учител, превърнал се в сърдечен приятел“ (Христов 2021: 75-76). От любим ученик на д-р Кръстев Кирил Христов се превръща в негов „сърдечен приятел“. Сприятеливането с литературния критик завършва процеса по инициацията на младия поет и бележи окончателното му навлизане в първите редици на българската литература. Свидетелството за полученото одобрение от авторитетния друг се превръща в потвърждение за поетическото дарование. Оттук насетне в текста си Кирил Христов ще препотвърждава поетическия си гений през фигурата на другия, за да открие и съизмери чрез него ценностния си потенциал.

Д-р Кръстев не е единственият литературен авторитет, чрез който Кирил Христов конструира образа си на млад и талантлив поет в своята книга. В „Затрупана София“ той включва и своите спомените за първата си среща с Иван Вазов. Инициативата за тази среща е на младия поет, издал вече втората си стихосбирка „Трепети“, за да помоли за назначение Иван Вазов, който по това време е министър на просвещението:

Заговори ми за няколко току-що излезли в „Мисъл“ мои стихотворения, които много му харесали. После почна да ме разпитва за Италия, къде съм бил, какво съм видял и преживял; за италианската литература, за Данте, за Д'Анунцио, когото бил само чувал. Аз се разбъбрах, учудвайки се тайно, че той ме слуша с видимо внимание [...] На два-три пъти аз погледвах часовника си, ставах, казвах му, че вълчакат много посетители, но той ме подканваше пак да седна (Христов 2021: 68).

Мемоарният разказ не започва нито със спомените на поета за вълнението от предстоящата среща, нито пък включва впечатленията му за достолепния писател. В центъра на спомена се оказва самият Кирил Христов, чиято фигура е предхождана от поетическа слава. Въпреки младостта си той успява да впечатли Иван Вазов с познанията си за италиански автори, за които народният поет „само бил чувал“. Д-р Кръстев и Иван Вазов са сред най-ярките личности в литературния живот на България от първата половина на XX век и присъствието им в мемоарите на Кирил Христов не е изненадващо. Те обаче се побират, а и очертават параметрите на една съвсем българска, домашна сцена на културното и се оказват недостатъчни за нарцистичния поет в стремежа му да изтъкне своята ерудираност. Необходим е авторитет на външната/европейската гледна точка, властово ангажиран със задачата цивилизаторски да измъкне българското към нови хоризонти. Ето защо в мемоарите намира място и фигурата на княз Фердинанд.

По това време се случи аз да бъда представен на българския държавен глава. То бе при един-единствен концерт, който световно прочутият пианист Емил Зауер даде специално за Фердинанд в двореца. В антракта, едва бях запалил цигара в декорираната с редки растения пушалня, към мене се приближават Фердинанд и професор Шишманов, който ме представи с едно бомбастично споменаване на Петрарка.

– Как ви харесва, г-н Христов, нашият скромн концерт? – казва Фердинанд със своя неизбежен немски акцент и приближава грамадния си нос към моя не по-малък.

– Мисля, В. Ц. В., че концертът е съвсем необикновен – отговарям аз, без да мога да сдържа своята малко иронична усмивка и отдръпвам носа си.

– Така, така. А обичате ли Вагнер?

Но защо пак тика носа си в моя? Нима е толкова късоглед? Отдръпвайки се неусетно, погледът ми, край лицето на Фердинанд, пада върху Михайловски, който на няколко крачки от нас ни наблюдава, дяволито усмихнат.

Макар да бях много млад, едва 21-22-годишен, и да не бях още ходил в Германия, аз все познавах доста неговия любимец Вагнер и ще да съм изказал мнения, каквито навярно не е очаквал от един български хлапак. Той повтори няколко пъти „така, така“, продължавайки да приближава носа си до моя, който аз бавно и прилично оттеглях.

Щом се отдалечиха, иде при мене необикновено весел Михайловски.

– Разбра ли я тая? Знаеш ли защо тъй упорито си тикаше носа в твоя?

– Дявол го знае! Сигурно от голямо късогледство.

– Нищо подобно! Ти се държеше тъй с достойнство, а той не може да търпи това: иска да те смути, да те накара да почувстваш, че не говориш с какъв да е човек, а с държавния глава. Чудесно! (Христов 2021: 133).

Детайлите в конструирането на текста целят да изтъкнат превъзходството на поета дори и пред княза – инициативата за проведения разговор е на самия държавен глава,

Фердинанд е този, който се приближава към поета и го заговаря. Свидетелството за съдържанието на разговора по красноречив начин потвърждава надмощието на Кирил Христов пред съвременниците му, макар че е съвсем млад, той е достоен да води компетентен разговор дори с отлично образования държавен глава на България.

Специфичен (авто)ироничен акцент в разказа е „съревнованието“ между носа на Кирил Христов и този на Фердинанд („приближава грамадния си нос към моя не по-малък“). В своята статия „Просвещенската „носология“ – смях и подривност“ Клео Протохристова разглежда устойчивостта в литературното тематизиране на носа в широк исторически диапазон. Изследователката включва в анализа схващането на Волтеровия герой Панглос, че „носовете са създадени, за да носят очила“, което според нея „закрепва тъкмо връзката на носа с виждането, а оттам с познанието и интелектуализма“ (Протохристова 2016: 176). Ако интерпретираме носовото „съревнование“ между Кирил Христов и княз Фердинанд в духа на написаното от Клео Протохристова, то това съревнование се изразява в стремежа на всеки един от двамата да покаже себе си като по-образован и начетен от другия. От друга страна, според Протохристова „носът се мисли преимуществено като мъжки атрибут“ (Протохристова 2016: 174), което неминуемо отвежда към оплодително възраждащата стихия и мъжката потентност. Това премества фокуса от ерудицията творец върху образа на желания мъж, който също присъства в представата на Кирил Христов за самия себе си.

Литературните авторитети на времето („всички ония, без чието мнение нищо не се решаваше“ (Христов 2021: 74) със своето доверие и възхищение („уверявах ме“, „възлагаха ми“, „желаеха ме“ (Христов 2021: 74) изграждат у поета съзнанието за твореца гений, което оттук насетне той подхранва с всеки един свой текст и жест, и го „легитимират“ като явление в литературния и обществен живот на страната. Единствено в самото начало на творческия си път Кирил Христов ще има възможността да се зарадва на хармонията между очакваното и полученото възхищение спрямо своето творчество. Всеки следващ сблъсък на егото му с чуждото огледало ще е нащърбен (повече или по-малко) от нечие неодобрение, неприемане или критика.

Кирил Христов напуска списание „Мисъл“ (по неговите думи това е една от най-големите дивотии, които е извършил през живота си (Христов 2021: 87), а популярността на Пенчо Славейков и Пейо Яворов расте. Десетилетия наред поетът отказва да се

примири с това и настойчиво твърди, че издигането на двамата творци от д-р Кръстев цели единствено да го засенчи. Това поражда желание у него да ги покаже като лишени от писателско дарование личности, завладени от завист и несигурност. В „Затрупана София“ поетът гради собствения си образ чрез непрекъснато съревнование с Пенчо Славейков – най-ярката фигура от кръга „Мисъл“. С поредица от мемоарни разкази поетът руши авторитета на своя съперник, като по този начин настойчиво и някак обсебен от потребността да го прави отново и отново, доказва превъзходството си над него.

Кирил Христов и Пенчо Славейков пребивават по едно и също време (1897-1898) в Лайпциг. Поетът разказва за този период в „Затрупана София“: „Казах още първите дни на хазяите си, че моят приятел [Пенчо Славейков] е голям български поет, известен дори в Германия. Дадох им да прочетат една току-що излязла статийка за него в сп. Die Gesellschaft. Страхопочитание немско“ (Христов 2021: 146). Употребата на литотата „статийка“ в мемоарите омаловажава отзива за Пенчо Славейков в чуждата преса, а описаната ситуация изтъква Кирил Христов като популяризатор на творчеството на Пенчо Славейков в Германия. Развенчаването на идеализирания Пенчо-Славейков образ завършва с бележка за комичните грешки, които той допуска, докато говори на немски език. Наред с това Кирил Христов свидетелства за „самопризнанието“ на Пенчо Славейков за творческите неудачи, които изпитва при създаването на поемата „Кървава песен“: „Завършвам нова глава от „Кървава песен“ – споделя Пенчо Славейков на Кирил Христов. – Когато взех да я прочета изцяло, гледам – това са същите работи, които разправям в по-първата. Само думите са други. Сега трябва да унищожа най-малко хиляда, хиляда и двеста стиха!“ (Христов 2021: 120). Подобно свидетелство от страна на Кирил Христов цели да урони писателския авторитет на съперника, като подложи на съмнение стойността и качествата на едно от най-значимите му литературни постижения.

През дребнавите отрицания поетът всъщност конструира абсолютното присъствие на кръга „Мисъл“ като висш авторитет в полето на литературното. Всеки спомен за реплика, жест е добре подбран, за да успее егонаративът да докаже, ако не колко добър е самият наратор, то поне колко безпомощни са противниците му.

Острото перо на Кирил Христов не подминава и Иван Вазов. От всички Вазови произведения в „Затрупана София“ поетът споменава единствено стихосбирката „Звукове“, като я подлага на остра критика: „някои стихове в нея ми харесаха, други по-

малко, но изцяло ми се видя ненаредена, разхвърлена, със съвсем необработени страници“ (Христов 2021: 34). С премълчаването на едни от най-значимите Вазови произведения в текста е разколебано значението на народния поет за българската литература. Това отношение на Кирил Христов към народния поет, проявено и в други негови текстове, според Любка Липчева-Пранджева се дължи на „амбицията на Кирил Христов да бъде новият/следващият Вазов“ (Липчева-Пранджева 2020: 225-226).

В спомените на Кирил Христов карикатурата е основен принцип на портретуване на другия – напълно достатъчно е този друг да има ясно открито присъствие в националното литературно поле. Карикатурно е нагласено самото огледало на егонаратива – то огъва високия образ на другия, присъстващ в паметта, преекспонира дефектите, за да направи смешна и нестойностна оценката, закрепена за него. Когато задачата за отхвърляне на масовото портретуване на другия е прекалено сложна, карикатурата се оказва недостатъчна и проличава склонността на наратива да прекрочва границата с гротеската.

Единствено Алеко Константинов е описан като „мил рус млад мъж с продълговато лице на идеалист, с лиризъм в очите си и с постоянно детински усмихнати уста“ (Христов 2021: 47). Това портретно описание допълва мемоарния разказ на поета за приятелството му с Алеко Константинов и допринася за изграждането на един одухотворен образ на твореца. В „Затрупана София“ обаче могат да бъдат открити множество визии, изградени чрез средствата на гротеската и хиперболатата, чиято единствена цел е да „обезобразят“ личността от пиедестала – пример за това е гротескното портретно описание на Пенчо Славейков:

Среден ръст, широкоплещест, съвсем късоврат (носеше якички най-много два сантиметра високи), мургав, почти черен. Лице и череп широки, коса негърски къдрава. Веднъж го попитах защо не си подстригва мустаците, да не му се навират в устата; той ги подигна с ръка и ми показа устните си: един пръст дебели и сини; зад тях жълти, почти черни гнили зъби.

– Виждаш какви красоти крият мустаците ми. Това им е службата.
И се смее нехайно.

Още няколко подробности. Очите му са значително нараздалеч едно от друго. Между тях необикновено широк нос. По върха му растяха дебели черни косми, които Пенчо обичаше да скубе с несръчни чепати движения на паралитик. Портретите му, съзнателно или несъзнателно, са много идеализирани (Христов 2021: 148).

Поетът не се колебае да използва телесното, което би трябвало да е „неутрално“ спрямо таланта на личността, за да урони престижа на съперника си. В това отношение скандалната статия от 1931 г. „Една гавра с литературата“, посягаща върху естетския образ на жената поет – Дора Габе, като че ли достига предела на възможната комуникативна търпимост:

Едно държание не на писателка, и то на солидна възраст, а на – кой знае каква. Фалшът, който напоява всичко що е писала, сега бе на великолепен показ в цялата ѝ фигура, в гласа ѝ, във всяко движение. Лицето е под маска от мазила, сребърните коси които биха дали поне един външен тон на благородство, са неестествено почернени (но белите корени ясно светят на силната електрическа светлина). А тук уж кокетно бърчене на низкото чело; тия безброй гримаси – като че всяка фраза има вкуса на резенче кисела краставица (Христов 1931: 2).

Тялото е език на природата, който е част от социалната идентичност на личността (по Бурдийо). „Гавра“ в това описание наистина има и тя не е непременно в пространството на литературното, а в наложената от егонаратива задача на тялото да репрезентира истината на текста на твореца (поетесата Дора Габе). Физическите знаци като формата на лицето и устата, „низкото чело“, дебелината на пласта червило се четат като белези на „груби“, примитивни състояния на душата. Вторачването на Кирил Христов във физическата красота („мил рус млад мъж с продълговато лице на идеалист“) или грозота („жълти, почти черни гнили зъби“) на съвременници му и изграждането на портретни характеристики в текста посяга директно върху социалния статус, публичното възприемане на тези личности и тяхното творчество („Фалшът, който напоява всичко що е писала, сега бе на великолепен показ в цялата ѝ фигура“). Ловко и манипулативно поетът използва визуалното като вестител на истинното вербално, за да го превърне в част от арсенала си за компрометирането на съвременниците си.

Спомените на Кирил Христов за прозата, драмата и преводите му разширяват полето за съревнование между него и съвременниците му. Поетът убедено защитава схващането си, че критиките, които понася за своите произведения, са породени от лична омраза, отмъстителност и недоброжелателство. За Кирил Христов творчески неуспехи не съществуват, всеки привиден крах е „инсцениран“, резултат от лични конфликти и завист. Убеден в своя ненадминат талант, поетът не допуска, че причина за недооценяването на творбите му би могла да бъде друга. Романтичният модел за твореца гений, с който работи въображението му, е твърде несъответен на епохата, на контекста, на самата норма за

литературна комуникация. Този модел го прави труден и дори неприемлив за околните, но цялата енергия на егонаратива в „Затрупана София“, свръхусилието на подредената му и целенасочена памет демонстрират и още нещо – този модел е травматичен и за самия автор.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Липчева-Пранджева 2020: Липчева-Пранджева, Л. *Класици, изгнаници, емигранти*. София: Изток-Запад. [Lipcheva-Prandzheva 2020: Lipcheva-Prandzheva, L. *Klasitsi, izgnanitsi, emigranti*. Sofiya: Iztok-Zapad.]

Протохристова 2016: Протохристова, К. *Теми с вариации. Литературнотематични етюди*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. [Protohristova 2016: Protohristova, K. *Temi s variatsii. Literaturnotematichni etyudi*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“.]

Христов 1931: Христов, К. Една гавра с литературата. // *Пладне*, № 884, с. 2. [Hristov 1931: Hristov, K. *Edna gavra s literaturata*. // *Pladne*, № 884, s. 2.]

Христов 2021: Христов, К.. *Затрупана София*. София: Кръг. [Hristov 2021: Hristov, K.. *Zatrupana Sofiya*. Sofiya: Krag.]